

**כיצד מוכיח העולם את צדקת קריאתו של
מרטין לותר קינג לאי-אלימות**

How the world is proving Martin Luther King right
about nonviolence

Erica Chenoweth and Maria J. Stephan

Washington Post, January 18, 2016
Translation: Shoshana London Sappir, Ltd. (September 2020)
Edited by: Maya Popper

כיצד מוכיח העולם את צדקת קריאתו של מרטין לותר קינג לאי-אלימות

מאת אריקה צ'נוות ומריה ג' סטפן, 18 בינואר 2016

הפעילה התימנייה תוואכול כרמאן (מימין, במטפחת לבנה) זכתה בפרס נובל לשלום עבור פעילותה הלא-אלימה למען זכויות נשים.

"כשעזבתי את הודו הייתי משוכנע יותר מתמיד כי התנגדות לא-אלימה היא הנשק החזק ביותר העומד לרשות עמים מדוכאים במאבקם לחירות" (האוטוביוגרפיה של מרטין לותר קינג הבן, עורך קלייבורן קרסון)

מאז שנת 2011 נתון העולם במחלוקת עמוקות. הגם שהתקוממויות אלימות משתוללות ברחבי המזרח התיכון, במדינות הסאהל ובדרום אסיה, סכסוכים אזרחיים אלימים כבר אינם הדרך העיקרית שבה נוקטים אנשים המבקשים לתקן את העוולות נגדם. תחת זאת, תנועות הקוראות לשינוי ברחבי העולם – מתוניס עד כיכר תחריר, מפארק זוקוטי שבניו יורק עד העיר פרגוסון שבמיזורי, מבורקינה פאסו עד הוג קונג – מאמצות עקרונות מתורתם של גנדי, קינג ופעילים אחרים מבית ומחוץ.

הדגש ששמו גנדי וקינג בהתנגדות לא-אלימה, כלומר בניהול עימותים באמצעות מערך מתואם של שביתות, הפגנות, חרמות [או פעולות לא-אלימות אחרות](#) וללא שימוש בנשק, אינו חף מביקורת. כמה ביקורות נובעות מחוסר הבנת

טבעה של התנגדות אזרחית, ואילו אחרות מטילות ספק ביכולתם של אנשים מדוכאים להתארגן ולאתגר יריב עוצמתי באמצעים לא־אלימים. כל תנועה חדשה ניצבת בפני אתגרים דומים, בהם שאלת היעילות של פעולות לא־אלימות הננקטות כדי להתגבר על כוח מבוסס ועל דיכוי שיטתי. במחקר הבוחן שאלות אלה, שפרסמו ב־2011, הופתענו לגלות ששיעור ההצלחה של מאבקים לא־אלימים היה כפול ואף ויותר ממאבקים שחתרו להדיח שליטים או להשיג עצמאות טריטוריאלית באמצעים אלימים.

בעיני רבים תיראה מסקנה זו נאיבית, ואולם מניתוח הנתונים עולה שהצלחתן של תנועות התנגדות לא־אלימות אינה נובעת מהמסת לבבות יריביהן, אלא מהפוטנציאל הרב יותר לגייס המון רב של משתתפים – נמצא כי הן מגייסות בממוצע פי 11 יותר משתתפים מתנועות התנגדות אלימות. עוד נמצא כי הן מצליחות לגרום לכוחות רבים מכוחות היריב לעבור לצידן. השתתפות המונים הבאים ממגוון מגזרים בחברה, נוטה לצרף אליה מחוללי רפורמה ולהעצימם ובה בעת לנתק קיצונים ממקורות תמיכתם. השתתפות בתנועת התנגדות לא־אלימה מגדילה את הסיכויים שהדרג השלטוני יצמצם את תמיכתו במנהיגים ושכוחות הביטחון, האליטות הכלכליות ואנשי השירות הציבורי יעבירו את נאמנותם לצד השני ללא חשש רב מנקמה אלימה.

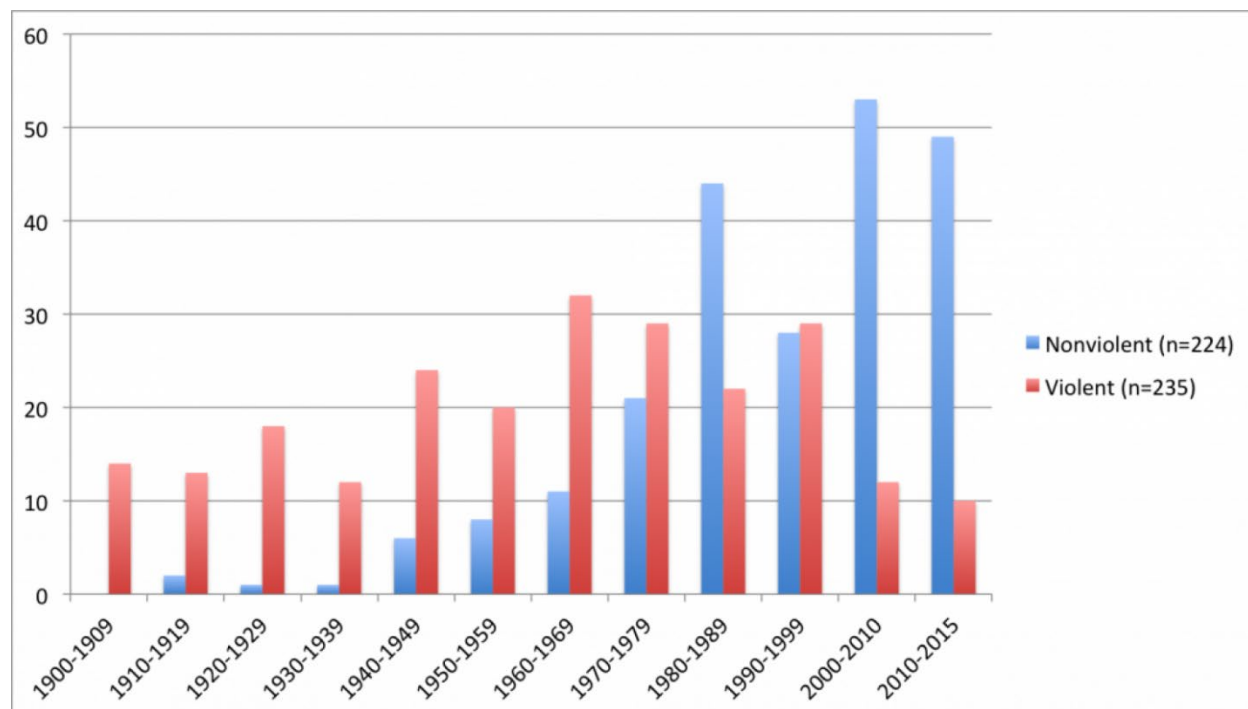
במילים אחרות, גילינו שהתנגדות לא־אלימה יעילה לאו דווקא הודות ל"פוטנציאל ההמרה" שלה אלא בגלל הפוטנציאל היצירתי, המכיל והכופה שלה – תאוריה שג'ין שארפ, מייסד מכון אלברט איינשטיין, מקדם זה עשורים. ברור שלא כל המאבקים הלא־אלימים נוחלים הצלחה, אך אין ראיות מוצקות כי במקרים שבהם נכשלו, היו מאבקים אלימים מצליחים יותר.

כך היה בשנת 2011. והיום, בשנת 2016, ראוי לבחון מה למדנו על אודות התנגדות לא־אלימה בחמש השנים האחרונות. להלן נתאר כמה מהלקחים האמפיריים הבולטים בתחום מדע המדינה, לכמה מהם השלכות מפתיעות למדי עבור המטילים ספק בפעילות לא־אלימה.

1. מאבקים לא־אלימים נעשים נפוצים

אם אתם מרגישים שאנחנו חיים בתקופה מופרעת במיוחד, אתם צודקים, אבל טבעה של הפרעה הוא שמייד את תקופתנו. על פי פרויקט אירועי המחלוקת העיקריים, מאגר נתונים בניהול פרופ' אריקה צ'נוות (Erica Chenoweth) מאוניברסיטת דנור, התנגדות לא־אלימה הפכה למודל הבולט של עימותים בעולם. ממאגר הנתונים NAVCO, פרויקט נפרד של איסוף נתונים, המשתמש במקורות אחרים ובתבחיני הכללה שונים, עולים דפוסי התנגדות דומים, ואפשר למצוא להם תמיכה גם במאגרי נתונים אחרים על מחאות. משנות השבעים של המאה העשרים ירדה תדירות ההתקוממות האלימות (התקוממות שיש בה יש אלף הרוגים ויותר), ואילו שיעור המאבקים המבוססים על התנגדות

לא-אלימה, נסק. יש לציין שנתונים אלה מתייחסים במפורש ל"מאבקים מקסימליסטיים", שמטרתם להפיל את המנהיגים או להשיג עצמאות טריטוריאלית באמצעות גירוש כיבוש צבאי או כוח קולוניאלי זר או התבדלות.

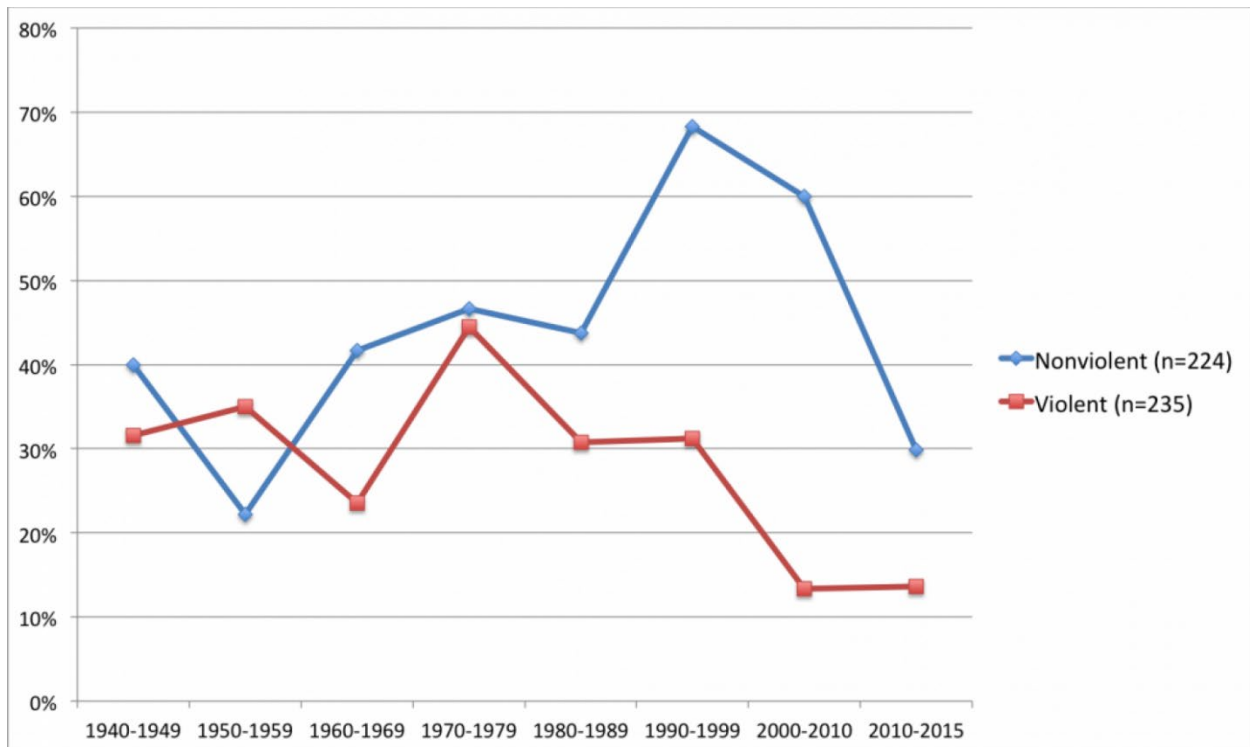
Nonviolent = לא-אלימה

Violent = אלימה

בשנים 2015–2010 אירעו מאבקים לא-אלימים רבים יותר מאשר בעשור האחרון של המאה העשרים, ומספר דומה נצפה בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת. עשור זה מסתמן כעשור עתיר המאבקים וההתנצחויות עד היום (2016).

2. אף שהם נפוצים יותר, שיעור ההצלחה המוחלט של מאבקים לא-אלימים ירד

לצד העלייה החדה במספר המאבקים הלא-אלימים ניכרת עקומת למידה תלולה. שיעורי ההצלחה של מאבקים לא-אלימים בעשור האחרון של המאה העשרים היו הגבוהים שידענו אי פעם. ואולם בעשור השני של המאה העשרים ואחת נרשמה ירידה חדה בשיעורי ההצלחה.

Nonviolent = לא־אלימה

Violent = אלימה

נראה שיש לכך כמה סיבות. ראשית, ייתכן שמשטרים לומדים ומסתגלים להתנגדות העם. לפני כמה עשורים הם לא העריכו כראוי את הפוטנציאל של עוצמת ההמון להציב איום של ממש על שלטונם, ואילו היום ייתכן שהם מכירים באיום הממשי הטמון בהתנגדות המונים לא־אלימה, ומשום כך מקצים משאבים רבים יותר למניעתה. ייתכן שהמניע לתגובתם מצוי בספר "[מדריך כיס לדיקטטור](#)", שכתבו ברוס בואנו דה מסקיטה ואליסטר סמית (Bruce Bueno de Mesquita & Alastair Smith), או שהם נוקטים "דיכוי חכם" כדי לדכא התנגדות כזאת כשהיא מופיעה. תופעת ההסתגלות הנרכשת או "[סמכותניות 2.0](#)", כפי שכינה אותה סטיבן היידמן (Steven Heydemann), יו"ר הקתדרה על שם קטצ'ם ללימודי המזרח התיכון בסמית' קולג', עומדת במרכזו של "[עמיד הסמכותניות](#)" במועצה האטלנטית (Atlantic Council).

שנית, ייתכן שפעילים הנוקטים שיטות פעולה לא־אלימות, מפיקים את הלקחים השגויים מעמיתיהם ברחבי העולם. למשל, על סמך סיקור ההפגנות ההמוניות והשביתות בתוניסיה בשנים 2010–2011 אפשר להתפתות להאמין שדי בשלושה שבועות של הפגנות כדי להפיל דיקטטור. אבל הבנה כזאת של דיווחי התקשורת תחמיץ לחלוטין את העובדה שלתוניסיה היסטוריה ייחודית של פעילות נמרצת ועבודה מאורגנת, והן שתמכו בהתקוממות. עוד יש לזכור

שהשבתות הכלליות איימו לשתק את הכלכלה במדינה, ובעקבותיהן התחילו האליטות הכלכליות והעסקיות למשוך את תמיכתן מהנשיא זין אל-עאבדין בן עלי לא פחות מכוחות הביטחון, אשר הפרו את הוראתו לפתוח באש אוטומטית על המפגינים.

טבעי שפעילים יקבלו השראה מאנשים במצבים דומים, אך לעיתים קרובות היא אינה מועילה כלל. לדוגמה, [קורט ויילנד \(Kurt Weyland\) מאוניברסיטת טקסס](#) מציין שבמהלך גל המהפכות האלימות בעיקרן ששטף את העולם בשנת 1848, ניסו מתנגדי משטר לחקות את האסטרטגיה שנקטו הצרפתים כשהתקוממו נגד בית המלוכה. אולם הם נתקלו בשליטים מסוג אחר, שהיו מן הסתם מוכנים יותר ומגובים במשאבים רבים יותר ודיכאו את התקוממותם. שליטים אלה, שהתמודדו עם שלב מאוחר יותר של גל ההתקוממויות, יכלו אפוא לחזות מראש את מהלכי המהפכנים, לדכא את ההתקוממויות ולפגוע באחדותם. ייתכן שאנו עדים לדינמיקה דומה גם כיום, בייחוד בהתקוממויות המתרחשות בשלבים מאוחרים יותר של [גלי התקוממות אזוריים](#).

3. ואף על פי כן, תאמינו או לא, מאבקים לא-אלימים עדיין מצליחים לעיתים קרובות יותר מאשר מאבקים

אלימים

בבחינת שיעור ההצלחה שנחלו מאבקים אלימים ולא-אלימים משנת 1960 במונחים של שיעורי הצלחה מוחלטים, עולה שמאבקים לא-אלימים השיגו את מטרותיהם פעמים רבות יותר מאשר מאבקים אלימים. משנת 1900 עד שנת 2015 הצליחו מאבקים לא-אלימים ב-51 אחוזים מהמקרים, ואילו מאבקים אלימים הצליחו ב-27 אחוזים בלבד. בשנים 2010–2016 הצליחו 30 אחוזים מהמאבקים הלא-אלימים, ורק 12 אחוזים מהמאבקים האלימים. כלומר, בשיעור ההצלחה של המאבקים נרשם כיום פער עמוק יותר מבעבר.

4. נקיטת אלימות מסיבה בדרך כלל נזק לתנועות המוניות לא-אלימות

אחת השאלות הבווערות מאז 2011 היא אם הפעלת אלימות מועטה לצד מאבק אזרחי לא-אלימים בעיקרו מסייעת או מזיקה לאותו המאבק. שאלה זו עלתה תכופות לדיון במסגרת הוויכוח שהתנהל בארצות-הברית על "מגוון טקטיקות". אבל שאלה זו רווחת בקרב תנועות רבות ברחבי העולם המבקשות לחולל שינוי קיצוני ומתלבטות אם לנקוט שיטות אלימות, שיטות המערבות אלימות או הנמנעות מאלימות. אף שטיעונים רבים בעד ונגד הוצגו מפי משקיפים, מלומדים ופעילים, שאלה זו לא זכתה להערכה אמפירית משמעותית עד לאחרונה.

במאמר [שהתפרסם לאחרונה בכתב העת Mobilization](#), השתמשו צ'נוות וקורט שוק (Kurt Schock) מאוניברסיטת רטגרס (Rutgers University) שבארצות-הברית בנתונים השוואתיים כדי לחקור את השימוש המוגבל באלימות. הם מצאו שהשימוש באלימות עשוי להשיג הישגים קצרי טווח במהלך המאבק, כגון תשומת לב

מצד התקשורת, מראית עין של הגנה עצמית, הפצת תרבות התנגדות אשר מחזקת את מחויבותם של חברים קיצוניים יותר בתנועת ההתנגדות, או הזדככות הודות לאפשרות "לשחרר קיטור". עם זאת, לרוב השימוש באלימות מעכב השגת מטרות אסטרטגיות ארוכות טווח, בהן שמירה על בסיס השתתפות רחב ומגוון ועל מגמת גידול במספר המשתתפים, הרחבת התמיכה בקרב צדדים שלישיים וכן האפשרות להביא את כוחות הביטחון להעביר את נאמנותם. במחקרם הם מצאו כי שימוש באלימות מקטין לרוב את שיעורי ההשתתפות ומביא להשתתפות קהל הומוגני יחסית, שני מאפיינים שבהם לנקיטת התנגדות לא-אלימה יתרון גדול מלכתחילה. מחקר אחר [מצא גם](#) שנקיטת אלימות נוטה להביא להגברת הדיכוי מצד המדינה, המביאה לשיעורי השתתפות נמוכים. מכאן שברוב המקרים נקיטת אלימות בפירוש אינה מסייעת להצלחתם של מאבקים לא-אלימים.

עומאר ואסאו (Omar Wasow) מאוניברסיטת פרינסטון מביא [ראיות נוספות](#) להשפעות הפוליטיות של הפגנות לא-אלימות בהשוואה להפגנות שבהן נעשה שימוש בכוח. הוא אסף נתונים על הפגנות שהפגינו אפרו-אמריקנים בערים בשנות השישים של המאה העשרים, ומצא מתאם ברור בין הפגנות לא-אלימות שהתקיימו בתדירות גבוהה לתמיכה גדולה ב"זכויות האזרח" כסוגיה הראשונה במעלה על סדר היום הציבורי בארצות-הברית, וכן מתאם בין הפגנות אלימות שהתקיימו בתדירות גבוהה לתמיכה גדולה ב"חוק וסדר". לאחר 1965, כשהפגנות אלימות נעשו נפוצות יותר, נחלשה תמיכת דעת הקהל בזכויות האזרח וגברה התמיכה בתגובת המשטרה, מגמה שהעידה שהתנועה הפסיקה להרחיב את בסיס התמיכה שלה בקרב מגזרים שתמיכתם חיונית. ראוי לציין שדעת הקהל הייתה חשובה לא רק בטווח הקצר אלא גם בטווח הארוך: ואסאו גילה מתאם גבוה בין תמיכה ב"חוק וסדר" ובין הצבעה להנהגה רפובליקנית, מתאם המרמז שלסוגי מחאה שונים בארצות הברית יש השפעה פוליטית לאורך זמן.

5. קשה מאוד לחזות סכסוכים לא-אלימים

תחום מדעי החברה כולו עוסק זה שנים בשאלה באיזה מקרים יופיעו תנועות חברתיות או תנועות מחאה. מאבקים מקסימליסטיים של התנגדות לא-אלימה הם סוגיה אחרת מאחר שהם מניחים מראש את קיומה של סדרת פעולות מתואמות ושנויות מאוד במחלוקת המשבשות את הסדר הציבורי. פעולות אלה מופנות נגד המשטר ונועדו לשנות מהיסוד את הסטטוס קוו במדינה. מחקרים המעריכים את הגורמים להופעת התנגדות לא-אלימה, זיהו מספר מתאמים, בהם [צפיפות מגזר הייצור](#) (Butcher & Svensson 2014), [רגשות](#) (Pearlman 2013), [קרבה גאוגרפית](#) (Gleditsch & Rivera 2015) ו-[היסטוריה של פעולות מחאה](#) (Braithwaite, Braithwaite, & Kubik 2015).

בשנת 2015 בחנו צ'נוות וג'יי אולפלדר (Jay Ulfelder) מספר רב של תאוריות כלליות העוסקות בהתקוממות המונית, ומצאו שרק מעטות מהן ניבאו במדויק באיזה מקרים יתחוללו מאבקים לא-אלימים. שלא כמו מאבקים מזוינים, הפיכות או התמוטטות מדינות – שאותם אנשי אקדמיה דווקא מיטיבים לחזות – מאבקים המוניים לא-

אלימים עשויים להתחולל כמעט בכל מקום ומכל סיבה. לא אחת הם מתחוללים במקרים שבהם **הניחו המומחים** **שיהיה קשה מאוד לגייס מתנגדים**, כל שכן לגייס מתנגדים ביעילות. עוד לא ברור כלל מה עשוי להצית את המאבקים או לגרום להמונים לדבוק בהם. לסיכום קובעים צ'נוות ואולפלדר שתנועות עממיות הן כה מותנות ותלויות הקשר עד כי כלי חיזוי ומערכי נתונים טיפוסיים פשוט אינם מסוגלים לעמוד על מניעיהן. דרך נוספת לפרש ממצא זה היא שהמארגנים של התקוממויות לא־אלימות מתגברים לא אחת על תנאים קשים ועל סתירות בדרכים יצירתיות וכנגד כל הציפיות. עובדה זו מובילה אותנו לנקודה האחרונה.

6. הדיכוי מאתגר כל התנגדות, אך אינו מכריע בהכרח לכתחילה אם תיבחר התנגדות לא־אלימה, ומה יהיו תוצאותיה

אחד הטיעונים הרווחים בנוגע להתנגדות לא־אלימה, הוא שהיא יכולה להתקיים ואולי להצליח כל עוד היריב מתנהג יפה. אך ברגע שהוא מסיר את הכפפות, הופכת ההתנגדות הלא־אלימה בלתי אפשרית או חסרת תועלת. דנו מעט בטיעון זה בספרנו משנת 2011, אבל מאז פורסמו מחקרים נוספים העוסקים בשאלה זו.

בספרה המצוין על התנועה הלאומית הפלסטינית משיבה **ונדי פרלמן (Wendy Pearlman)** על השאלה אם דיכוי אלים משפיע על האפשרות לנקוט התנהגות לא־אלימה. לטענתה הדיכוי לבדו אינו יכול להסביר מדוע פנתה התנועה מפעילות לא־אלימה לאמצעים אלימים. לדבריה היה הדיכוי בשלב הלא־אלימים של האינתיפאדה הראשונה חמור כמו בכמה משלביה האלימים. לעומת זאת, היא טוענת, רמת הלכידות יכולה להסביר היטב את הפנייה לאלימות. כל עוד היו לתנועה חזון משותף, הנהגה משותפת ומערכת ברורה של נורמות וכללים פנימיים, היה ביכולתה להסתמך על התנגדות לא־אלימה למרות הדיכוי הנמשך מצד ממשלת ישראל.

החוקרים ג'ונתן סוטון (Jonathan Sutton), צ'רלס בוטצ'ר (Charles Butcher) ואיזק סוונסון (Isak Svensson) **מצביעים גם הם** על המבנה והארגון של תנועות מחאה כגורמים הקובעים אם המאבק ישרוד נוכח דיכוי. במחקרם הם נסמכו על נתונים כמותניים כדי לטעון שגם במקרים שבהם המדינה נוקטת אלימות חד־צדדית או הרג המוני של מפגינים לא־חמושים, המפגינים עשויים להצליח בטווח הארוך אם הם חלק ממאבק מתואם וגדול יותר.

מטבע הדברים כמה מהמחקרים מטילים ספק ביכולתה של התנגדות לא־אלימה להתמודד עם משטרים דכאניים מתוחכמים ביותר, בייחוד אם הם חותרים לרצח עם או לרצח ממניעים פוליטיים. עבודתו האחרונה של **כריסטופר סוליבאן (Christopher Sullivan)** על הפעולות השיטתיות שערכו בגאווטמלה כוחות הביטחון כדי לפרק את האופוזיציה של תומכי השמאל בשנים 1975–1985, היא אות אזהרה בדבר דרגת השכלול ומידת המחוייבות של משטרים מסוימים. דוגמה נוספת היא ההרג האכזרי והמחושב של מפגינים לא־אלימים בידי משטר בשאר אל־אסד

בסוריה לאחר הפגנות דרעא במרץ 2011 – תזכורת מצמררת מדוע מאבקים המוניים לא־אלימים כושלים כמעט באותה המידה שהם מצליחים.

ובכל זאת, קשה לחזות מתי יצליחו משטרים כה דכאניים לכפות על האזרחים להביע נאמנות נוכח התקוממות המונית – גם במקרה שנראה בלתי אפשרי כמו סוריה. זאת ועוד, במחקר שפרסמו **מויית'י (Lee Smithey)**, **לוטר קורץ (Lester Kurtz)** ו**שותפיהם**, נמצא שדיכוי שמפעיל המשטר נגד מפגינים לא־חמושים, מביא לא אחת לתגובת נגד מפני שהוא מעורר זעם מוסרי, מגייס משתתפים רבים יותר, מגייס את תמיכת הצדדים השלישיים ומזרז עריקות של כוחות ביטחון. למעשה, פרקי זמן של דיכוי הם לא פעם הגורם למאבק לא־אלימים ולא תוצאתו. הרצח של אמט טיל (Emmett Till) עולה על הדעת כדוגמה לתקרית איומה של אלימות, אשר בסופו של דבר הובילה לגל תמיכה, הזדהות והשתתפות בתנועה האמריקנית לזכויות האזרח.

לכבוד יום הזיכרון למרטין לותר קינג הבן חשבנו שניפרד מקוראינו בקטע נוקב מתוך "**מכתב מכלא בירמינגהם**" פרי עטו:

"ידידי, עליי לומר לכם שלא השגנו ולו הישג אחד בתחום זכויות האזרח ללא לחץ משפטי לא־אלימים נחוש. למרבה הצער, עובדה היסטורית היא שרק לעיתים רחוקות קבוצות מיוחסות מוותרות על זכויות היתר שלהן מרצון. יחידים עשויים לראות את האור המוסרי ולוותר מרצונם על מעמדם הלא־צודק, אך כפי שהזכירנו ריינהולד ניבור (Reinhold Niebuhr), קבוצות נוטות להיות בלתי מוסריות יותר מאשר פרטים. אנו יודעים מניסיונו המר שהמדכא לעולם לא ייתן את החירות מרצון; על המדוכא לתבוע אותה".

קינג התייחס כמובן הן לממד המוסרי הן לממד המעשי של התנגדות לא־אלימה. אך אסור להמעיט בפרגמטיות שלו, כפי שמראה בבירור ספרו של **ג'ונתן רידר (Jonathan Rieder)** על מכתב ברמינגהם.

אין ספק שיש עוד הרבה מה ללמוד על אודות התנגדות לא־אלימה: זו תופעה מתפתחת, וגם המחקר בנושא מתפתח בתחומי מדעי החברה. אנשים המבקשים להתמודד עם דיכוי, עשויים להפיק תועלת ממחקר שיטתי יותר בשאלה באיזה הקשרים, מתי ואיך לנהל מאבק לא־אלימים. קובעי מדיניות המתמודדים עם אתגרים שונים, בהם עליית משטרים סמכותניים, שבריריות של מדינות וקיצוניות אלימה, יפיקו תועלת מהבנה עמוקה יותר של פעילותן והצלחתן של תנועות לא־אלימות, וכיצד ניתן לתמוך בהן ביעילות.

בעשור השני של המאה העשרים ואחת, שבו אנשים רבים מאי־פעם נוקטים התנגדות לא־אלימה, מוטב הן לחוקרים הן לפעילים להיוועץ בחוכמה המעשית והעקרונית של גנדי וקינג בהתוויית דרכם.

אריקה צ'נוות היא פרופסור בבית הספר על שם ג'וזף קורבל ללימודים בין-לאומיים באוניברסיטת דנבר. היא מארחת משותפת של הבלוג [Political Violence @ a Glance](#), ולעיתים כותבת בלוג באתר [The Monkey Cage](#). [מריה ג'סטפן](#) היא עמיתה בכירה ב-U.S. Institute of Peace (המוסד האמריקני לשלום) ועמיתה בכירה במועצה האטלנטית.